

UDK: 355.1:151:17.022.01.(575.1)

КОМАНДИР ИМИЖИНИНГ ИЖТИМОИЙ-ПСИХОЛОГИК ЖИНАТЛАРИ

*Ravshanov Lochinbek Urinovich – O‘zbekiston Respublikasi
Mudofaa vazirligi Markaziy harbiy okrug huzuridagi
“Ilmiy tadqiqot” ilmiy-amaliy va uslubiy markaz boshlig‘i,
psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent, podpolkovnik*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola komandirlarda ijobiy imijni shakllantirishning ijtimoiy-psixologik jihatlariga bag‘ishlangan bo‘lib, u mudofaa tizimidagi harbiylarning kasbiy, ilmiy, psixologik tayyorgarligi kabilarni tadqiq etishni nazarda tutadi. Maqola mazmunida harbiy xizmatchi imijining axloqiy, ma‘naviy, emotsional, ijtimoiy-psixologik komponentlari ham konseptual asosda tahlil etilgan. Shuningdek, imijning komandir faoliyatidagi roli, harbiy rol, harbiy unvon, psixologik imij va shaxs tushunchalari ham ushbu tadqiqot mazmunidan chetda qolmagan.

Kalit so‘zlar: komandir, harbiy xizmatchi, harbiy qism, harbiy intizom, harbiy imij, imijeologiya, ijtimoiy-psixologik imij, harbiy rol, harbiy unvon, harbiy professional, harbiy psixolog, harbiy faoliyat, kasbiy fidoiylik.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИМИДЖА КОМАНДИРА**АННОТАЦИЯ**

Данная статья посвящена социально-психологическим характеристикам имиджа командира, систему военнослужащих обороны включает в себя профессиональной, научной, психологической подготовки. Смысл статьи раскрывает концептуальные основы поведенческого, духовного, эмоционального, и социально-психологического компонентов имиджа военнослужащих. В связи с этим, роль имидж в деятельности военнослужащего, военная роль, военное звание, психологический имидж, и понятие личности также не осталось в стороне от исследования.

Ключевые слова: командир, военнослужащий, военная часть, военный устав, военный имидж, имиджеология, социально-психологический имидж, военная роль, военное звание, военный профессионал, военный психолог, военная деятельность, профессиональный патриотизм.

**SOCIO-PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE
COMMANDER'S IMAGE****ANNOTATION**

The provided article devoted the social-psychological characteristics of image of military servant, it includes the system of defense, professional, scientific, psychological preparation. The meaning of given article illustrates the conceptual

foundations of behavioral, spiritual, emotional, and social-psychological components of image of military servants. That is why, the role of image in activity of military servants, military role, military rank, psychological image, as well as the notion of person also did not stay out of research.

Key words: Commander, military servant, military part, military regulations, military image, social-psychological image, military role, military rank, military professional, military psychologist, military activity, professional patriotism.

O‘zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tomonidan o‘z sarhadlari daxlsizligini, hududiy yaxlitligini, fuqarolarning tinchligini va osuda hayotini ishonchli himoya qilishga qodir, zamonaviy qurol-aslaha va texnika bilan ta‘minlangan, o‘z kasbining yetuk mutaxassisi, harbiy professional va bugungi kun talablariga to‘liq javob beradigan, ekstremal vaziyatda vujudga keladigan har qanday qurolli to‘qnashuvlarni oldini oladigan harbiy kadrlarni tayyorlash bo‘yicha maqsadli ishlar amalga oshirilmoqda. Shu jihatdan, yurtimizda so‘nggi yillarda milliy armiyamizni izchillik bilan isloh qilish va rivojlantirish, davlatimizning mudofaa qobiliyatini mustahkamlash hamda harbiy kadrlarni tayyorlash borasiga keng e‘tibor qaratilmoqda.

Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-60-son Farmonida «...davlatning mudofaa qobiliyatini yanada mustahkamlash, Qurolli Kuchlarning jangovar shayligini, uning imkoniyatlari va qobiliyatini kuchaytirish» chora-tadbirlar rejasi tasdiqlandi. Bu esa, psixologiya sohasi mutaxassislarini komandirlar imijining ijtimoiy-psixologik jihatlarini asoslash hamda takomillashtirish yuzasidan ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish bo‘yicha yangi yechimlar topishga undaydi.

Olib borilayotgan tadqiqotlar avvalo, nazariy va amaliy faoliyat jarayonlarida imijni shakllantirish muammosining paydo bo‘lishi va taraqqiyoti bosqichlarini belgilashimiz muhim bo‘ladi. Bunda falsafa, psixologiya, pedagogika va mavzuga oid qator tadqiqot ishlaridagi mavjud manbalarni atroflicha tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, biz tadqiqotimizda imij fenomeni va uning ta‘rifi, imijning psixologik komponentlari, uni shakllanish rivojida ijtimoiy-psixologik, sotsiologik, madaniy-tarixiy va ilmiy-nazariy asoslarini xronologik tizimda tahlil etishga e‘tibor qaratish zarur.

Tadqiqotlarda qaysi vaqtda imijni yaratishga zaruriyat paydo bo‘lganini taxmin qilishning imkoni yo‘q. Aynan qaysi bir mamlakatda ilk bora unga ehtiyoj tug‘ilganini va uning asoschisi kim ekanligini aytish ham mushkul. Imijni shakllantirishning ibtidoiy ko‘rinishlarini dastlabki jamoaviylik tuzumi bosqichida paydo bo‘la boshlagan, degan farazni ilgari surishimiz mumkin. Imijologiya zaruriyat sabab shakllantirilgan qiyofa va joziba yordamida insonlarni ishontirish, ta‘sir o‘tkazish, ularning hayot tarzini o‘zgartirishga asoslanadi. “Imij” XX asrning favqulodda hodisasi, biroq uning tub ildizi uzoq o‘tmishga borib taqaladi. Jamoatchilik fikriga ta‘sir etish vositasi sifatida hali ta‘riflanmagan termin qadimgi zamonlardayoq faoliyatda mavjud bo‘lgan.

Imij fenomeni bo'yicha dastlabki mutaxassis sifatida hukmdor Moiseyning yordamchisi ruhoniy Aaron (miloddan avvalgi 1445 yil) tomonidan e'tirof etiladi. Moiseyning duduqlanishi sababli uning o'rniga xalq oldida Aaron gapirishga majbur bo'lgan. Shu sabab ham uni xukmdorning og'zi va bashoratchisi deb atashgan[1,47].

"Imij" tushunchasi asrlar davomida shakllanib, taraqqiy etib bordi. Antik davrning mashhur mutafakkiri Aristotelning (miloddan avvalgi 384-322 yillar) ta'biricha, auditoriyaning xayrixohligi va mayliga erishibgina, ularni ishontrish mumkin[2,78]. Qadimgi Rimning davlat va siyosiy arbobi, ajoyib notiq Sitseron (miloddan avvalgi 106-43 yillar) ommaning psixologiyasi, qiziqishlari va didini o'rganish muhim ekanligiga urg'u bergan. Uning fikricha, notiqning vazifasi tinglovchilarni estetik ko'nglini olish, ularning axloqi va irodasiga ta'sir o'tkazishdir. Siyosiy arbob va sarkarda Yu.Sezar (miloddan avvalgi 102-44 yillar) ommaga ta'sir ko'rsatuvchi yorqin mahorat egasi edi. U harbiy janglar oldidan o'z murojaatlari va sahna ko'rinishlari yordamida xalqning qo'llab-quvvatlashiga erishgan.

Insoniyat tarixi shuni isbotlaydiki, imijni shakllantirish asrlar davomida o'z samarasini berib kelayotgan turli xil usul, uslub va omillarni o'z ichiga qamrab oladi. Notiqlik mahoratidan tashqari ramzlar, imijning har xil atributlari (kiyim, hidlar, bezak, imo-ishora, mimika va boshqalar). Tarixiy manbalarga asoslanib shuni aytishimiz mumkinki, jamoatchilikka ta'sir etish asoslari janglarga tayyorgarlik ko'rish, siyosiy saylovlar jarayonida, mahsulotni savdoga olib chiqish, mablag' yig'ish, odamlar va hodisalarni ommalashtirishda keng qo'llanilgan.

Siyosatshunos olim N.Makiavelli (1469-1527 yillar) imijning ilk nazariyachilardan biri hisoblanib, yuqori darajadagi "imij tuyg'usi" yoki yuksak "imij tafakkuri" unga xos bo'lgan. Bunday tafakkurning ahamiyatli tomoni shaxslararo makonda mulohaza qilish va ta'sir ko'rsatish, atrofdagilarning harakatini taxmin qilish, odamlar bilan iliq munosabatlarni o'rnatishni uddalashdan iborat edi[3,35].

Bu davrda imijmeyking professional faoliyat turi sifatida qonunlar, qadriyatlar va jamiyatning ehtiyoji bilan o'zaro bog'liqligi, shuningdek, imijni idrok qilishga tayyorgarlik orqali paydo bo'ldi. Bu faoliyat AQSHda professional soha tariqasida shakllantirilib, rasmiylashtirildi.

"Imij" tushunchasi XX asr boshida AQSHda paydo bo'lgan. Bu davrda mamlakatda yuzaga kelgan iqtisodiy inqiroz oqibatida jamiyatda mamlakat obrazi salbiy ko'rinishga ega bo'lib borishi uning xalqaro maydondagi biznes harakatiga halaqit bera boshlaydi. Dastlabki "Imijmeyker"larga dunyo madaniyatini zabt etish va jahonda andoza bo'la oladigan mamlakatning ijobiy imijini yaratish vazifasi yuklatiladi. Mamlakat prezidenti va birinchi xonimining imij andozasi ishlab chiqilgan. Ayni shu paytlarda "amerikacha hayot tarzi" tushunchasining paydo bo'lishi, imijmeykerlarda "butun dunyoni egallash" falsafasini yuzaga keltirgan va shaxsning imijini shakllantirish texnologiyasi ishlab chiqilgan. "Imij" termini dastlab ishlab chiqarish sohasida iste'molchilarga psixologik ta'sir o'tkazish vositasi sifatida, tijorat reklamalarida mahsulotlarni farqlashda faydalanilganligi sabab yetarlicha tor ma'nomazmunga ega bo'lgan. Keyinchalik esa jamoat arboblarni differentsiyalashga ehtiyoj paydo bo'ladi. XX asrning 30-yillarida "Nyu-York Tayms" gazetasida chop

etilgan maqolalarning asosiy qismini imijni yaratish, taraqqiy ettirish sohasidagi mutaxassislar tomonidan nashrga tayyorlangan materiallar tashkil etgan.

XX asrning boshlarida Rossiyada ham imijni shakllantirishning ijtimoiy roliga bag'ishlangan izlanishlar olib borilgan. M.Shepkin, V.Nemirovich-Danchenko, Ye.Vaxtangov va K.Stanislavskiylar badiiy obrazni yaratish usullarini tadqiq qilib, imijning ijtimoiy-psixologik jihatlariga e'tibor qaratishgan. K.Stanislavskiyning yozishicha, imij – inson faoliyati, muloqoti, xulq-atvori va tafakkurining obrazidir[4,488].

Tadqiqotchilar I.Nefedov va Ye.Vlasovlarning ta'kidlashicha imij – shaxsning odamlar nazaridagi obrazi degan, imij haqidagi eng lo'nda talqinni beradi[5,78].

Bizning fikrimizcha, G.Andreyevaning talqini imij mohiyatini ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida obyektiv aks ettiradi: “Imij – bu idrok etish hodisasining maxsus obrazidir. Shuning uchun ham obyekt yoki hodisaning hayoliy tasviri hissiy murojaatlar asosida yaratiladi”[6,42].

D.Yagerning ta'rifi ijtimoiy-psixologik xususiyatlardan tashqari shaxsiy tashqi ma'lumotlarini ham o'z ichiga oladi. U imij – tashqi qiyofaning o'ziga xos majmui, nutq, xulq-atvordan hosil qilinadi, deb yozadi. Imij – “taassurotlarni boshqarish” san'atidir[7,37]. Demak, imij nafaqat ko'riladigan obraz, balki shakl va mazmun jihatidan ichki va tashqi yaxlitlikning bir ko'rinishi sifatida ham tushuniladi.

Yuqoridagilardan xulosa qilib, Qurolli Kuchlarning imiji haqida alohida fikr yuritish lozim. Ta'kidlash kerakki, armiyaning imiji odamlar ongida stixiyaviy (tasodifan paydo bo'lib qoluvchi) tarzda shakllangan siymo emas, balki, alohida subyektlar tomonidan maxsus yaratilgan va singdirilgandir.

General-leytenant V.Serebryannikov bu borada shunday yozadi: “Davlat tomonidan armiya xususida yaratiladigan imij katta ijtimoiy kuchga ega. Ishning to'g'ri yo'lga qo'yilganligi davlat imijini ko'taradi, armiyaga nisbatan hurmat va harbiy xizmatchilarga ishonchni uyg'otadi, harbiylar va fuqarolarning jipsligini ta'minlaydi, aholining harbiy xizmatga hurmatini oshiradi. Bir so'z bilan aytganda, armiya va mamlakatning xavfsizligini har tomonlama mustahkamlaydi”[8,69]. Demak, berilgan tasniflardan ko'rinib turibdiki, armiyaning imiji bir qisqa vaqt davomida yaratib bo'lmaydigan, balki yetarli darajada tarixiy asoslarga ega va doimiy rivojlanib borilayotgan holatdir.

Shuning uchun, Qurolli Kuchlarning har bir obyektida ijobiy imij yetarli darajada yaratilmaguncha muntazam tarzda tadqiq etishni talab etadi. Ta'kidlash kerakki, armiyaning imiji uni alohida okrug, qo'shilmalar, harbiy qismlar va bo'linmalarni hamda barcha turdagi komandirlar, ofitserlar, shartnoma asosidagi harbiy xizmat serjantlari va oddiy askarlar toifasi hamda muddatli harbiy xizmatchi (askarlar) faoliyatini targ'ib etish asosida shakllanadi.

Qurolli Kuchlar imijining amaliy ahamiyatini qanday aniqlash mumkin yoki uni qanday ko'rsatkichlar asosida tavsiflash lozim? Buning uchun quyidagi asosiy omillar e'tiborga olinishi zarur:

birinchidan, armiya safida xizmat qiluvchilar sonining o'sib borishi;

ikkinchidan, mamlakat aholisida armiyaga nisbatan xayrixohlarcha munosabatning ifodalanishi;

uchinchidan, turli toifadagi harbiy xizmatchilarning o'z kasbidan yuqori darajada qoniqqanligi.

Har bir kasb o'z rivojlanish tarixiga ega bo'lib, bir-biridan farqli jihatlari mavjud. Masalan, harbiylik, jurnalistika, tibbiyot va uchuvchilik kabi ixtisosliklar zo'riqish (stress)ning kuchli darajada namoyon bo'lishi tufayli boshqa kasblardan ajralib turadi. Bu kasb egalari turli vaziyat, holat va hududlarda, vaqtning chegaralanganligida faoliyat yuritishi zarurligi, hatto xavf bilan bevosita yuzma-yuz bo'lgan davrda ham o'z vazifalarini bajarishlari zarur ekanligi bilan ajralib turadi.

Harbiy yo'nalishga bag'ishlangan tadqiqotlarda ko'plab harbiy ixtisosliklar ma'lum darajada tadqiq etilgan bo'lib, ijtimoiy-kasbiy tavsifnomalar, kasbiy talabnomalar ishlab chiqilgan. Biroq, mazkur ishlarda kasb egallovchining individual fazilatlarini, psixofiziologik va ijtimoiy xususiyatlariga (etnomadaniyat, gender, yosh va boshqalar) e'tibor qaratilmay, faqat kasbiy layoqatlilik darajasi, ya'ni "inson-kasb" tizimi doirasidagi jihatlari hisobga olingan.

Harbiy kasblar o'z xarakteri va tendensiyasiga ega bo'lib, unda harbiy xizmatchi shaxsining xususiyatlari alohida o'rin tutadi va ularni to'rtta guruhga ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

- 1) harbiy xizmatchining umumiy sifatleri;
- 2) harbiy xizmatchining mutaxassis sifatidagi fazilatleri;
- 3) harbiy xizmatchining jangovar sifatleri;
- 4) harbiy mutaxassisning xizmat-vazifaviy sifatleri.

Albatta, bu sifatlar yoshlarimizni harbiy xizmatga tanlash va tayyorlash jarayonida alohida inobatga olinishi maqsadga muvofiqdir. Bugungi kunda mamlakatimizda mazkur tizimni joriy etish bo'yicha alohida yondashuv vujudga kelgan. Jumladan, hududlardagi Mudofaa ishlari bo'limlarida yoshlarni Qurolli Kuchlarimiz saflariga muddatli harbiy xizmatga yuborishdan oldin psixodiagnostik testlar orqali harbiylikka loyqlik darajasini o'rganish yo'lga qo'yilgan. Bu esa, harbiy faoliyatni ilmiy tadqiq etish va Mudofaa vazirligi tizimida harbiy xizmatni o'tash tajribalari va ekspert so'rovlarning natijalari asosida ta'kidlash zarurki, tanlangan test va metodikalar harbiy xizmatchilarni harbiy muhitga moslashuvchanlik, muloqotga kirishuvchanlik, jamoa bilan munosabatda bo'la olish, zo'riqishli vaziyatlarda o'zini tuta bilish, vaqt tig'izligida psixologik barqarorlikni saqlay olish, harbiy texnika va qurol-yaroqqa to'g'ri munosabatda bo'lish, tolerantlik kabi xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan bo'lishi shart[9,54].

Komandir imijini ijtimoiy-psixologik jihatdan o'rganishda, qolaversa ular tomonidan harbiy xizmatni samarali tashkillashtirishda komandirning shaxsiy sifatleri muhim hisoblanadi. Shu bois, komandir imijini ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini empirik jihatdan tadqiq etishda, ularning shaxsiy sifatlar uslubi darajasini o'rganish yuzasidan olingan tadqiqot natijalari Kraskal-Uollis mezoniga ko'ra, birinchi shkala ijtimoiy-axloqiy yetuklik harbiy uchuvchi komandirlarda 117,21, tank komandirlarida 140,13 va harbiy aloqa komandirlarida 105,12 natija bilan o'rtacha farqni namoyon

qilgan. ($h=12,42$, $p \leq 0,05$). Ma'naviy yetuklik shkalasi harbiy uchuvchi komandirlarda 117,60, tank komandirlarida 125,25 va harbiy aloqa komandirlarida 105,36 natijalarni namoyon qilgan. Emotsional yetuklik shkalasi harbiy uchuvchi komandirlarda 101,65, tank komandirlarida 145,32 va harbiy aloqa komandirlarida 120,41 kabi darajalar bilan o'zaro yuqori farqlarni qayd etgan. Keyingi shkala, ijtimoiy intellekt shkalasi bo'yicha harbiy uchuvchi komandirlarda 102,54, tank komandirlarida 149,41 va harbiy aloqa komandirlarida 127,36 kabi natijalarni aks ettirgan va farqlar yuqori darajada kuzatilgan. Jamoada yetakchilik shkalasiga bo'yicha, harbiy uchuvchi komandirlarda 120,12, tank komandirlarida 154,84 va harbiy aloqa komandirlarida 129,84 kabi darajalar bilan o'rta farqlarni aks ettirgan. Boshqacha qilib aytganda, boshqaruv qarorlarini qabul qilishda bilimlar (fanlar doirasida), ko'nikmalar (kasbiy yetuklik) va ijod (harbiy san'at)ning uyg'unlashuvi sodir bo'lgan.

Tadqiqotdagi miqdoriy natijalar va ularning tahliliga ko'ra komandirning boshqaruv faoliyatidagi shaxsiy sifatlar uslubi turli harbiy bo'linma komandirlari bo'yicha o'rganilgan bo'lsa-da, miqdoriy ko'rsatkichlar harbiy rahbar-komandir faoliyatining kognitiv jabhasi bevosita ularning ijtimoiy intellekt ko'rsatkichlarini tavsiflamoqda. Ijtimoiy-axloqiy yetuklik darajasi esa, komandirlarning konativ jabhalarini aks ettirgani singari, emotsional intellektiga tayanib emotsional-baholovchi jabhasini ifodalaydi. Barcha jabhalar esa, komandirlar imijini ifodalovchi jamoadagi liderlik yoki boshqaruvdagi yetakchiligini belgilaydi. Miqdoriy natijalarga asoslanib, komandirlar boshqaruv faoliyatida ijtimoiy-axloqiy yetuklikning kognitiv va konativ faoliyatdagi o'ziga xosligi shundan iboratki, o'ziga va atrofdagilarga nisbatan munosabatida bilim va qobiliyatlardan samarali foydalanishini ko'rsatmoqda. Komandirlarning emotsional yetukligi esa harbiy xizmat faoliyatining emotsional-baholovchisiga xos xususiyatlarni tavsiflamoqda, ya'ni o'zining va bo'ysinuvidagi harbiy xizmatchilarning kechinmlarini anglay oladigan va xatti-harakatlariga nisbatan sezgirlik hamda xulq-atvorini baholay olishini ko'rsatmoqda. Bu borada ustuvorlik tank komandirlarida ustuvor ekanligi aks etgan (140,13). Ushbu yo'nalish komandirlar faoliyati harbiy aloqa komandirlari va harbiy uchuvchi komandirlariga nisbatan ustuvorligi shundan iboratki, tank komandirlarining faoliyatlari jamoaviy faoliyatni taqazo etganligi sabablidir

Xulosa qilib aytganda, komandir imijining ijtimoiy-psixologik tadqiqi o'z ichida harbiy qiyofa, kasbiy kompetentlik, harbiy professionallik, axloqiy qiyofa, milliy ong, milliy g'urur, ijtimoiy qiyofa, kasbiy qiyofa, harbiy burch, kasbiy kamolot, shaxsdagi yuksak hislar, intizom, sabr-toqat, dadillik, mehnatsevarlik, jasurlik, jangovor shaylik, psixologik tayyorgarlik, altruizm (o'zini fido qilish) kabi qator ijobiy sifatlarni harbiy xizmatchilarda qay darajada shakllanganligini asoslab berishi ehtimoldan holi emas.

Foydalanilgan adabiyotlar ruyxati:

1. Утлик Э.П., Практическая психология имиджа // Вестник университета. Сер. Социология и психология управления. М.: ГУУ, 1999. С.47.
2. Аристотель., Поэтика // Аристотель. Соч.: В 4 т. М., 1984. С.78.
3. Макиавелли Н., Государь. Минск, 1998. С.35.

4. Станиславский К.С., Работа актера над собой. М.: Артист. Режиссер. Театр, 2002. С.488.
5. Нефедова И., Власова Е., Я и мой имидж. М.: ЭКСМО-Пресс, 1997. С.78.
6. Андреева Г.М., Социальная психология. Учебник для высших учебных заведений - М.Аспект Пресс, 2001. С.42.
7. Ягер Д., Психология народов и масс. СПб.,1995. С.37.
8. Серебрянников В.В., Социология войны. М.:Ось – 1998. С.69.
9. Ravshanov L.U., Mudofaa vazirligi tizimidagi rahbar imijining ijtimoiy-psixologik konsepsiyasi. psixol.f.d.(DSc) diss... O‘zMU: T. 2023 y. 54-b.